

ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Վերջին անգամ տեսեր էի 1940 Դեկտեմբերին:

Զիւն-ձմեռ: Վառարանին դիմացը նստած, կը պնդէր, ձեռքէս բռնած կը պահանջէր որ քիչ մըն ալ կենամ: Ու խօսի՛մ, խօսի՛մ: Բը-
ժիշկն ալ բարեխօս կը կանչէր: Յետոյ խաղող կը հրամանէր: Մինչեւ
անգամ կը ճգնէր հասկցնել Տիկին Նուարդին որ ճաշ պատրաստէ:
Ահա ձեռքն երկարած դէպի դիմացի ապակեղարանը: Դուռը գոց է.
չարժուձեւ մը՝ հասկցնելու համար որ բանայ: Ուրիշ շարժուձեւ մը՝
որ կը նշանակէր դաւաթներն ու պնակները շարել սեղանին վրայ:

Խօսք մը նետեցի, իբրեւ սփոփանք.

— Հայաստանը պիտի ընդարձակուի այս անգամ...

— Ձէ՛... (նայուածք մը թերահաւատ եւ հարցական):

Յետոյ այնքան ոգեւորուեցաւ որ դլանիկ մը ուղեց եւ անմիջա-
պէս ծխել սկսաւ:

Տիկինը կը վկայէր թէ առաջին անգամ է որ այս տեսակ բան
կը պատահի:

Աւելի առաջ, տեսեր էի պատերազմի նախօրեակին: Բայց, ուրիշ
բան էր հանդիպումս 1938ին:

Զեմ գիտեր ո՛վ թելադրած էր եկեղեցի տանիլ, յետոյ պտոյտ
մը կատարելու համար դէպի ծովափ:

Նախ զինքը տեղաւորելով կառքին մէջ, շուրջը բոլորուեցանք՝
տիկինը, բժիշկը եւ ես:

Դէպի Փրատօ, մայր-եկեղեցին:

Բարձր էր տրամադրութիւնը: Աչք ու աւանջ կտրած, անդադար
կը հարցնէր: «Ին...չ...»:

Երբ կառքէն իջեցուցինք, ուշադրութեամբ կը դիտէր չորս դէն:
Թեթեւութիւն մը կը շողար դէմքին վրայ:

Թեւէն բռնելով յուշիկ-յուշիկ առաջնորդեցինք դէպի տաճարը:

Ահա կեցեր է ատենան ու կը դիտէ: Կ'ուզէ արտայայտուիլ, բայց
բառերը խոյս կուտան: Քեզի կ'իյնայ իմաստ փնտռել նայուածքին,
չարժուձեւերուն, թոթովանքին մէջ:

Ըսած եղայ թէ Հայկական Տարագրութեան պատկեր մը կը գըտ-
նուի պատին վրայ:

Աղաչաւոր նայուածքով մը որ «ո՛ւր է» կը նշանակէր, ուղեց
տեսնել անմիջապէս: Ու երբ մատնանշեցի, երկա՛ր նայեցաւ, յետոյ
գլուխն օրօրեց ու կեցաւ:

Առաջնորդեցինք խորանին առջեւ: Աւելի ճիշդ՝ ինք ուղեց: Լեղ-
ուիս տակէն՝ «... Զունկն քո»:

Պանդաղատանք մը համակեց հիւանդին դէմքը: Նորէն ճիգ մը

արտայայտուելու: Բայց ի դուր: Աւետարանը բռնել փորձեց, եւ երբ Գարեգին արք. վեր առաւ դայն, համբուրեց, երկիւղած:

Դժուար եղաւ դուրս հանել տաճարէն: Անուշեւով, ինչպէս մանուկ մը, տարինք Առաջնորդական սենեակը, որպէսզի հանգստանայ:

Սենեակին պատէն կախուած էր Հայաստանի մեծագիւր քարտէսը: Հազիւ տեղաւորուած էինք, երբ Ահարոնեան նստած տեղէն դաւադանը վերցնելով, երկարեց դէպի քարտէսը:

Կը փորձէր կէտ մը, բան մը մատնանշել քարտէսին վրայ:

Անշուշտ Հայաստանը կը փնտռէր կամ կ'ուզէր ցուցնել, «որպիստութիւնը» հարցնելու համար:

— Երեւա՞նը կը փնտռէք: — Չէ՛... —

— Սեւա՞նը: — Չէ՛: — Էջմիածին, Ղարաբաղ... —

— Չէ՛, չէ՛ (հետզհետէ աւելի նեղսիրտ):

Գաւազանը կ'երեւար կէտէ մը ուրիշ կէտ մը: Հիւանդը ուզեց տեղէն ելլել եւ պատկերին վրայ ցուցնել ինչ որ կ'անցնէր միտքէն: Մենք ալ հարցումներ, կարծիքներ կը փոխանակէինք, երբ «Վասպուրականը», չինչացի յանկարծ:

Կարծես լոյս իջաւ դլխուն: Ահարոնեան «այո, այո» կրկնեց եւ նորէն դաւադանը երեւցուց մէկ որոշ կէտէն միւսը: Ու նորէն հարցական դիրք մը:

Այլեւս դժուար չէր կռահել: Մենք մեղի կը խօսէինք, — Երեւի ըսել կ'ուզէ թէ դարձե՞ր է կամ կը դառնա՞յ միացեալ: Մէկը միւսին կցուած:

Լսեց ու խայտաց:

— «Այո՛, այո՛... (Թարգմանէ — այդ ըսել կ'ուզեմ):

Ու դաւադանը անգամ մը եւս երեւաց սահմանին մէկ ծայրէն միւսը...

×

Մեծ է տարբերութիւնը, չորս տարի վերջը:

Չորս հանդիպում՝ երկու ամսուան մէջ:

Առաջին այց:

Տիկինը բակին ապակեփեղկը բանալով, կը ստուգէ այցելուները: Հիւանդը նստած է սենեակին խորը, բազկաթոռին վրայ: Քիչ մը տկար կ'երեւար, փորհարութիւն մը անցուցած ըլլալով:

Ընդհանրապէս շող մը կ'իջնէ աչքերուն մէջ, երբ որոշ դէմքեր կը տեսնէ:

Բարեւ մը, ձեռքը բռնելով. — Ճանչցա՞ք:

— Այո՛... այո՛... (ինչպէս մանուկ մը որ կ'արտասանէ):

— Ի՞նչպէս էք, առողջ, հանգի՞ստ:

— Լա՛ւ... լա՛ւ... (ինչպէս արձագանդ մը կցկտուր):

Ձեռքս ամուր բռնած, կը համբուրէ ճակատս: Կը նայի ժպտուն,

բայց աղօտ: Մարմնացեալ տառապանք:

Երեւութապէս առողջ է: Մարմին չնշաւոր, այլ թեւաբեկ: Դէմքով՝ «ես անբարբառ մի մանուկ»: Բայց ոչ մէկ խաթարում դիմագիծերու:

Նոյն աղբբեկ մազերը եւ մամուռի պէս ծնօտին փակած մօրուք մը, անշուշտ աւելի ճերմկած: Աչքերը պղտորած, եթէ ոչ պտղած: Աջ կողմը ամբողջովին կազմալոյծ, աչքէն, թեւէն մինչեւ ոտքը:

Երբ անկողինէն կը հանեն, նստած կ'ըլլայ բաղկաթոռի մը վրայ: Կրնայ դաւադանի մը կռթնելով տեղէն ելլել ինքնիրենը եւ ման դալ սենեակին մէջ: Կամ երկննալ մինչեւ դիմացի բակը, սանդուղին գլուխը, բազմելու համար ուրիշ աթոռի մը վրայ:

Պիշ պիշ երեսդ կը նայի: Կ'ըսես հիմա պիտի խօսի: Եւ կամ կը խօսի, կը խօսի՛, բառերը, խօսքերը մարդարիտի պէս կը շարէ, աչք ու ականջ կը շոյէ, բայց դուն ես որ չես հասկնար...

Արտասանութեան ամբողջ պաշարը՝ «այո... այո'...», «լաւ է...», «լաւ...»: (Քանի մը տարի առաջ, տասնեակ մը բառեր, նոյն իսկ խօսքեր կը հղուէր. իսկ աւելի առաջ՝ շարականի տողեր): Մնացեալը զօրութեամբ, սովորութեամբ կը հասկնաս: Ողջ ձեռքը միշտ օգնական լեզուին:

Եթէ ճիշդ հասկցար, կը հաստատէ մանկունակ ուրախութեամբ: Իսկ եթէ սխալ մեկնեցիր, ժխտական դիրք մը բռնելով, ամէն բան կը փորձէ, երկրորդ անգամ, երրորդ անգամ, մինչեւ որ հասկնաս:

Յայտնապէս կը սրտնեղի, եթէ չկրցաւ հասկննել: Եւ գլուխը կը խոնարհէ անզօր դառնութեամբ:

Եթէ խօսակիցներէն մէկն ու մէկը — ընդհանրապէս տիկինը կամ բժիշկը — բառով մը, հարցումով մը մօտեցաւ իր մտքին, կը հրճուի, հնչուն «այո» մը մրմնջելով, գլուխ, ձեռք շարժելով, իբրեւ հաւանութեան նշան: Եւ այն ատեն դիւրաւ կը կազմուի ամբողջ նախադասութիւնը:

Հրճուանքին անմիջապէս կը յաջորդէ կսկիծ մը խոր եւ լայնածիր, շատերուն համար անթափանցելի: Այդ պահերուն կը ցուցնէ կազմալոյծ ոտքն ու ձեռքը:

Եթէ փսփսուք մը լսեց, աչք ու ականջ կը սրէ: Ամբողջ գլուխը կը դառնայ հարցական նշան, — «Ի՞նչ է ասում» —, անշուշտ առանց բառ մը արտասանելու:

Կ'ուզէ հասկնալ, իմանալ ամէն բան: Նոյն իսկ անթելին ականջ կուտայ: Լուր ունի պատերազմէն եւ կը հետաքրքրուի քաղաքական դէպքերով:

Կարդալ-գրել... Բայց այն ատեն ինչո՞ւ այսպէս լռութեան դատապարտուած պիտի ըլլար 1934էն ի վեր:

X

Ծանօթ անուններ կուտամ, բարեւի խօսքերով: Մարէն-ձորէն դէպքեր կը յիշեմ, վերապահելով տխուր տեղեկութիւնները: «Լաւ է, լաւ» (միշտ ձախ ձեռքը լեզուին օգնական):

Կենդանի խաչելութիւն, բայց ոչ մէկ խնամանքան ըմբոստացում: Կը թուի թէ փիլիսոփան կախարդական սպեղանի մը կաթեցնելով, խաղաղեցուցած է բանաստեղծի հոգին:

Կեանքիս արեւը քեփեց դէպ մուտքը.
Ստուերներն ահա իջնում են համդարտ.

Ափսոսամբ չումիմ, ոչ տրտումջ ցաւի: (Կարօտ Հայրենի)

Ուրիշ մըն ալ նշխար ըսէր թէ հարուածը այնքան ցնցեր է ջիւղերը որ, տարբեր զգայութիւն չի կրնար ունենալ, բացի անզօր համակերպութենէ: Անշուշտ ամէն տարի կայծ մը կը ցնդի գլուխէն: Աչքերէն: Զիղերէն:

X

Երկրորդ այց:

Պատահաբար զգացի որ յիշողութիւնն ալ վրիպիլ սկսած է:

Կարգ մը գերիներու արձակման մասին խօսելով, յիշած եղայ նաեւ ողբացեալ Պերճուհիին տղան, Արմէնը: Զյիշեց Պերճուհին, ոչ մականունով, ոչ ալ գրադիտուէին: Կարգով շարեցի անոր նահատակ ամուսնին կեղծ եւ իրական անունները, — Սարգիս Բարսեղեան, Օտապաշեան, Շամիլ, Վանի Սարգիս, Կոլոտ Սարգիս (1915ի Արհաւիրքի առաջին զոհերէն):

Զյիշեց, չյիշեց:

Նիւթը փոխելու համար, Մարտ 3ի ուրախութեան առթիւ, պատմեցի թէ Սեփի յախճապակիի դործարանն ալ վնասուած է, — այն չէնքը ուր Հայաստանի անկախութեան դաշնագիրը ստորագրած էր 1920 Օգոստոս 10ին:

— Հազարաւոր թանկագին անօթներ ջարդուփշուր եղան...

Անթարթ կը նայի: Ոչ մէկ արտայայտիչ շարժումէ, որ համոզէր թէ հասկցաւ:

— Զարդուփշուր եղան ինչպէս ձեր ստորագրած դաշնագիրը...

Նոյն տարտամ նայուածքը:

— Սեփ, Սեփ, 1920 Օգոստոս 10...

Ինքնահոս գրիչը ձեռքս, թուղթ մըն ալ սեղանին վրայ, յիշեցնելու համար ստորագրութեան պարագան:

Դժուա՛ր եղաւ միտքը բերել: Ի վերջոյ յիշել ձեւացուց: Եւ սա-
կայն, ո՞վ կրնար վկայել:

×

Երբորդէ այց:

— Ուրեմն երթանք: Զուլթակն ալ միասին կ'առնես: Ի՛նչ անա-
կնկալ:

— Անշուշտ, անշուշտ: Նուազը օրհնութիւն է:

— Եւ հիւանդաց բժշկութիւն:

— Ազգիս Հայոց աղատութիւն:

Սրտանց ուրախ՝ իր նախաձեռնութեան յաջողութենէն, բժիշկը
կարծես շարական կ'երդէր մեքենաբար, երբ ժամադրուեցանք յաջորդ
իրիկուան համար:

Սիրուն ծաղկեփունջ մը՝ Պ. Խ. Թ. ի վարդաստանէն: «Պղտիկ
օրիորդ, այս փունջն ալ դուն առ»:

Եւ յուշիկ յուշիկ դէպի վիլլա Մարգրիտ, համանուն փողոցին
մէջ, Պոմօն:

Առաջնորդը մեր բժիշկն է, մեր աննման Սիմրիհիսարեանը: Տէր
տիրական՝ դուռնէն իսկ: Նախ ինք պիտի մօտէ, պիտի ստուգէ արագ
ակնարկով մը, — նե՞րսն է, դո՞ւրսն է, նստա՞ծ թէ պառկած (թէեւ
նախապէս գիտէ ո՛ր ժամուն ինչ կ'ընէ):

Հիւանդը նստած էր բակը, սաղարթախիտ հովոցի մը տակ:

— Բարեւ, ընկեր Ահարոնեան, ի՞նչպէս էք:

— Լաւ... լաւ... (ձախ ձեռքը միշտ օգնական լեզուին):

— Տեսէք ինչ բերած ենք ձեզի, — վարդ, ջուլթակ, վարպետ
ջուլթակահար:

Ծաղկեփունջը մեծ տպաւորութիւն մը չի գործեր իր վրայ: Զու-
թա՞կը, — ապահովաբար անոր գոյութիւնն անգամ մոռցած է:

Կը ներկայացնենք ջուլթակահարը, հին յուշեր քրքրելով:

Ինչո՞ւ այսպէս մռայլ կ'երեւայ այսօր, միտքը այլուր:

— Մէկ անգամէն սկսէ, Ֆիլիք...

ձգտտի խաղ մը եւ ջուլթակը կ'ոստոստէ, կը թրթռայ, կը կար-
կաչէ: Chaconne..., Airs Bohémiens,... Caprice de Fiorillo,... Hopak,...
Chanson Louis XIII... Իրարու ետեւէ:

Սարսուռ մը կը ծորի սենեակին մէջ, մինչ անդին չարաճճի հով
մը կը սլուրլայ տերեւներուն հետ, ձայն բռնելով կամ նախանձէն
շաչելով:

Հիւանդը կը խոկայ, կը խլրտի: Մերթ աչքերը կը շողան, մերթ
կ'աւաղէ:

Յափշտակութիւն: Վերացո՞ւմ խաւարէն դէպի լոյսը:

Ամէն անգամ որ կտոր մը կը վերջանար, Աւարոնեան աջ ձեռքը բարձրացնելով, ուր մը կը ձեւացնէր օդին մէջ, իր սքանչացումը յայտնելու համար: Յետոյ տեսակ մը կսկիծ, դիւսու շարժումով:

— Ղայթարում, Ղայթարում (Ապենդիարեան—Աղաղարեան):

Կովկասն է որ կը պարէ սենեակին մէջ: Օդին մէջ: Ոտքեր ու ձեռքեր թրվոռն: Մարմիններ որ կը ծփան, կը ծափեն չորս պատի մէջ: Օդին մէջ: Մինչ անդին, պատուհանէն դուրս, բակին վերեւ հովը կը շարունակէ խեղանալ տերեւներուն հետ:

Օրհնե՞րդ թէ մահերդ, ա՛յ հով:

Ու հիւանդը վեցերորդ անգամն ըլլալով կը բարձրացնէ ողջ ձեռքը, արտայայտելու համար իր անբարբառ դուլասանքը:

×

Քանի մը օր վերջը, հիւանդը նշանացի կը հասկցնէ բժիշկին որ նորէն բերեն արուեստագէտը: (Ճպտոր գարնելու ձեւ մը կը փորձէ ողջ ձեռքով):

Չորրորդ այց: Նորէն իրիկուան դէմ, որ ամէնէն յարմար պահն է հիւանդին համար: (Ընդհանրապէս կը հանգստանայ, քնացած կ'ըլլայ կէս օրէն վերջ, մինչեւ ժամը 5):

Այս անգամ շատուոր ենք, — երկու օրիորդներ, տիկին մը եւ հինգ տղամարդ:

Այս անգամ աւելի պայծառ է հիւանդին տրամադրութիւնը:

Ձութակը, ջութակը: Մաս մը նոյն եղանակները, մաս մը ուրիշ կտորներ, — *Blégie Arménienne, Rhapsodie Hongroise, Rondalla Aragonesa*, — կը հոսին իրարու ետեւէ: Ֆիլիբը, «դեկավար ճարտար», լոյս կը ցանէ, կ'ալեկոծէ, կը թրթռայ ու կը խայտայ լարերուն հետ: Մէկ մարմին կը կազմեն ջութակն ու ջութակահարը: Երկուքն ալ ըրտնած: Իրարմով գինովցած:

Յանկարծ սուր ճոնչոց մը:

Ձութակին լարակալը թռած էր, երկուքի բաժնուած:

— Եթէ նուագահանդէսի պահուն, բեմին վրայ պատահած ըլլար այս արկածը...

— Ասանկ բան տասը տարին անգամ մը չի պատահիր:

Հայ արհեստաւորը երկաթ կը ծեծէր աքսորի ճամբաներուն վրայ: Արուեստագէտն էր որ պիտի անճրկէր, չէն քաղաքի մը մէջ:

— Օրիորդ Թէլեան, կարելի չէ՞ բերել ձեր ջութակը:

Տասը վայրկեան վերջը, Ֆիլիբ միւս ջութակին լարակալը իր նուագարանին յարմարցնելով, վերսկսած էր իր վհուկի խաղերը: Կարծես աւելի աշխուժացած էր, ի հեծուկս արկածին:

Ահա նորէն «Հայթարմաճն»:

— Կովկասը, Կովկա՛սը, ոսոսստուն եւ կենսուրախ:

— Այո... Լա՛ւ...

Եւ նորէն ձեռքը օդին մէջ ծփուն, ի նշան գոհունակութեան:

Այս անգամ այնքան ոգեւորուած էր որ, երբ տիկինը ըմպելի հրամցուց այցելուներուն, ինքն ալ ուղեց խմել:

Ոտուակի խնծիղ մը դէմքին վրայ՝ կը խլրտէր, երկինքէն կայծակը յափշտակել կ'ուզէր, բառ մը, մէկ հատիկ բառ մը արտասանելու համար: Ապա տրտունջի շարժումէն մը, որով կ'աւաղէր թէ աջ ձեռքը չի գործեր:

Դուրսը հովը կը սուլէր, տերեւները կը սօսափէին, եւ մենք անձկութեամբ կը դիտէինք Տառապեալը, որ այս անգամ ալ նշանացի կը հասկցնէր թէ աջ աչքը չի տեսներ:

Ներկաներէն մէկը միւսին երեսը նայելու կը վախնար, արցունքը չմատնելու համար:

Ու նորէն հովը: Տերեւները: Ստուերները, որոնք այս անգամ Հայերէն կը խօսէին.

... Անտառի խորքում առանց ֆնարի մի լաբ է հեծծում:

Մարտէլլ

ՇԱՒԱՐՇ ՄԻՍԱԳԵԱՆ

×

Իմ կընումսին երկինքը՝ ժամ, արեւը՝ չափ սրբապան,
Ծիածանը նարոտ եղաւ, ամէնքի սէրն աւազան.

Սարը եղաւ կընփախըս, ցօղը՝ միւռոն կենսաւտ,
Ու կընփոզս նա ինքն եղաւ, որ աստիճանաց ինձ պօտ:

ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

×

Ձկայ աւելի նուիրական կապ մը քան եղբայրութեան կապը: Հայրը կը սիրէ իր տղան. մայրը կը սիրէ իր գաւակը. գաւակը կը սիրէ իր հայրն ու մայրը. բայց ի՞նչ կ'արժէ այս: Վայրի անասունն ալ կը սիրէ իր ձագը: Բայց կապուիլ հոգիի, ոչ թէ արիւնի խնամութեամբ, — անա ինչ որ միայն մարդը կրնայ ընել: (Կօկոլ):

×

Երբ ծերուկ պապս ուզեց նորէն ամուսնանալ, մտաւ, մտածեց ու մտածեց. — Եթէ պառաւ մը առնեմ, պիտի չուզէ մտիկ ընել ինձի: Եթէ երիտասարդուհի մը առնեմ, պիտի չուզէ սիրել զիս. եթէ սիրէ, պիտի չուզէ համարել: Եւ եթէ համարել, անդին պիտի դառնայ քֆնելու համար (Ռուսական հին երգ):